

Stál u zrodu moderní vědy metafyzický kolaps?

Legenda chce tomu, abychom za vznik gravitační teorie vděčili jablku, které si vybralo k dopadu páně Newtonovu hlavu. Nesporné je, že za vznik gravitační teorie vděčíme Newtonovi. Jak se ovšem teorie v jeho hlavě zrodila je mnohem méně jasné. Většinou se soudí, že jakousi geniální intuicí (pád jablka nevylučující) z Keplerových zákonů a Galileových pozorování. Dlouho však zůstal stranou pozornosti nejen možný ale i dosti pravděpodobný zdroj Newtonovy inspirace.

Bylo jím učení Jakoba Böhma (cca 1570-1624), původem ševce ze Zhořelce, tedy Lužičana, o třech univerzálních principech, které nabylo v druhé polovině 17. století po tehdejší světě nebývalého ohlasu, a v prvé řadě právě v Holandsku a v Anglii.¹ Je prokázáno, že Newtonův přítel William Lawes Newtona právě na tohoto Němce upozorňoval, zdali ovšem Newton nakonec jeho spisy četl, nemůžeme se vši určitostí říci.² Jaké je to učení a v čem mohlo Newtona inspirovat? Jak mohl o půlstoletí starší spekulativní myslitel, navíc bez všeobecného univerzitního vzdělání, ovlivnit světového přírodovědce číslo jedna? Jak by se mohlo učení, které se vůbec nezabývá přírodou, stát základem přírodní vědy? K tomu si musíme nejprve nastínit základy Böhmovy theosofického systému.

Böhmovo učení není zcela jednoduché - rostlo během let, jak tento autodidakt publikoval³ stále další knihy a už vůbec daleko má k jakémukoli "školskému" systému, dalo by se říci, že se poměrně dost vzpírá systematickému uchopení. Výklad zde podaný se týká primordiálního kolapsu, ještě před stvořením světa, tedy čehosi na zcela metafyzické úrovni, a opírá se především o Böhmovu třetí knihu "Vom dreyfachen Leben des Menschens" (O trojím životě člověka), ovšem bere v potaz i další Böhmovy spisy.

Základem božství a tudíž i světa, který v Böhmově pojetí není nijak zvlášť od Boha odlišen, je nicota, pro kterou vynalézá svébytné slovo, Ungrund, tedy Bezedno, ovšem vzhledem ke kontextu Böhmovy (ne zcela ustálené) terminologie bychom ho rovněž mohli překládat jako "Nepodstata".

1 - Překlady prvních krátkých Böhmových spisů vyšly v Londýně už v roce 1645 a do roku 1664 byly s výjimkou tří krátkých pojednání vydány všechny. Böhmovy spisy v Anglii. po roce 1654 tam dosáhly veliké popularity, především u tzv. Cambridgeských platoniků (John Pordage, Jane Leade aj.) a staly se na dlouhou dobu stabilní součástí ostrovní filosofické tradice.

2 Víme, že Böhma četl William Lawes, Newtonův přítel a prý tuto četbu Newtonovi i doporučoval, ovšem otázka růstává otevřená. Viz. t.Hornhouse Stephen: Isaac Newton and Jacob Boehme, in: *Philosophia* 2, Belgrad 193VII; příp. též Poppe, Kurt: Über den Ursprung der Gravitationslehre. Jakob Böhme-Henry More-Isaac Newton. in: *Die Drei* (34). *Zeitschrift f. Anthroposophie u. Dreigliederung. Stuttgart, 1964*

3 Přesněji řečeno nepublikoval, jeho knihy se opisovaly; Böhme se stal známým jaksí mimoděk, tak že část jeho spisování se dostala do rukou vzdělanému šlechtici a ten ji promptně dal několikrát opsat a rozeslal v rámci kruhu "spřízněných duší". Pro takové adresáty psal pak Böhme veškerá svá další díla. Příslušníci podobných kroužků se drželi v závětrí. Tehdy, v období vypjatého konfesionalismu, kdy třicetiletá válka byla na spadnutí - a nakonec také spadla, nebylo radno dávat příliš veřejně najevo nějakou autonomní heterodoxii. Böhme vystoupil se svým hlasem na veřejnost až v roce 1624

Toto Bezedno vládne díky své vyprázdněnosti absolutní žádostivosti, absolutní touhou po Něčem (Etwas, později i Ichts). Nemohouc však nikde mimo sebe svoji žádost ukojit (neboť je prvotním absolutnem) sahá tedy jaksi do sebe a hledí⁴ uchopit samo sebe. Tento první krok sebeuchopení, tedy zároveň zhuštění v Něco (neboť jen Něco je uchopitelné - mohli bychom možná tedy uvažovat i o sebezpředmětnění) zakládá Böhmuův takzvaný První princip. Böhmovy principy ovšem jsou prakticky stejně absolutní jako absolutno samo a tedy i zhuštění/zpředmětnění/zhmotnění, jehož se tak dosáhne, je absolutní. v Böhmově výkladu to působí tak, jako by se tomu dělo spíše nekonečným počtem kroků nežli jedním jednorázovým aktem, ale to nic nemění na pojmu absolutního, absolutně pojímaného (Fasslich) principu, principu který "z principu" tíhne stále sám k sobě, je tedy dostředivý, centripetální, stále si žádající utvrzení sama sebou a to do té míry, že až začne sám sobě překážet (je "objektivní") a tím se stává principem temným.

Tento princip je absolutní, tudíž vlastně nic nebrání tomu, aby se tento princip také absolutně prosadil; aby došlo k naprostému zpředmětnění, zhmotnění universa, k jeho kontrakci do jediného bodu. K tomu ovšem nedojde, neboť tento princip v určitém momentu zkolabuje. (Poznámka na okraj: časové souvislosti zde nehrají žádnou roli, vše se samozřejmě odehrává mimo čas, zcela na metafyzické rovině; rovněž se nezdá, že by onen "moment" vzniku protiprincipu, tzv. Druhého principu⁵ byl určen nějakou mírou nebo poměrem sil, jednoduše proto, že kromě prvního principu není nic než původní nicota a není tedy, s čím by se mohl poměřovat.)

Druhý princip, ač zcela protichůdný – je to princip absolutního odhalení, sebezjevení, princip centrifugální, princip otevřenosti a světla – tedy vzniká jaksi "z podstaty" prvního principu, jako jeho převrácení, či nutné doplnění. Přesto je zde jemný rozdíl oproti obdobným systémům známým například z helénistické (a jiné) gnóze: Ve starých nábožensko-filosofických systémech většinou vznikají božstva, nebo božské emanace rovnou v párech "syziigiích" a celková rovnováha kosmu tedy není velmi dlouho narušena. To je logické, neboť v helénistické antice se na kosmos pohlíží jako na něco v principu dokonalého a jeho úpadek je způsoben až nějakou nepatrnou, byť fatální chybou v poměrně pozdní fázi vývoje; ovšem stále ještě před zrodem reálného, hmotného světa, tudíž veškerý vývoj reálného světa, jenž začíná až potom, si už s sebou toto porušení bere. U Böhma proběhne naproti tomu nejprve proces multifikace a amplifikace u jednoho každého principu; to má za důsledek, že se principy střetají až v reálném světě - ne ve světě ideí a archetypů - a v něm bojují svůj boj, procházejí svým "procesem", který je tak zároveň procesem veškerého

4 To, prosím, není pouze metaforické vyjádření vůle! Variantou, která v Böhmově výkladu vystupuje především ve spise Vierzig Fragen um der Seele (a v jeho dodatku zvané "Das Umbgewandte Auge") a sporadicky též v některých dílech dalších, je, že se prapůvodní (ne)božství, titulované též Das Auge des Ungrundes (něco jako "bezedné oko - bezedné zření") zahledí do sebe a shledá sebe sama coby určité zrcadlo.

5 Böhme počítá: "Das erste..., das *andere*.(a das dritte) Principium

kosmu, a ovšem také božství samého. U Böhma takto splývá Bůh, kosmos a reálný zakoušený svět vjedno.⁶

Zde tedy máme první moment, v němž Böhmovo myšlení ovládá představa kolapsu: Myšlenka neschopnosti jediného principu pojmout a vyjádřit veškeré universum; Böhmuův První princip se o to sice pokusí, ale zhrouť se, jakoby sám do sebe, imploduje. Reakcí na to vzniká princip zcela opačný.⁷

Když porovnáme toto Böhmovo učení s Newtonovou teorií, vidíme zcela jasnou souvislost. Newton si ovšem dokázal vystačit s principem jediným – odpovídajícím Böhmovu prvnímu principu, který dokázal teoreticky spoutat principem akce a reakce, aby tento nepřekročil své meze a nevydal sám sebe kolapsu. Newton takto přestal potřebovat vůči materiálním silám je vyvažující duchovní princip – a tím založil novověkou vědu. A věda založená na principu gravitaci musí být jednoznačně a nedialekticky deterministická. Kdybychom uvažili možnost myslet nějaký princip ve smyslu poznámky 7 je možné, že by pak takto nahlížené univerzum vypadalo jinak.

Uvažme také, že Newtonovská gravitace, vykládá pohyb ve stávajícím vesmíru a nevysvětluje nijak jeho vznik. Při něm by učenci Newtonovy doby zřejmě ještě uctivě odkazovali na nezbadatelného Stvořitele. A vzpomeňme, jak jen o nemnoho později, když se v dalších generacích dostali ke slovu praví osvícenci, zavládla všeobecná touha poznat onen okamžik 0, kdy První Hybatel (snad už ani ne Stvořitel) zasáhl poprvé a naposledy do chodu světa a prvním šťouchem rozehrál ten ohromný koncert rázu pružných koulí. Newton se obejde bez dalšího principu, ale v podstatě ho předpokládá - je jím prostorová rozprostraněnost: Když už jednou hmotná tělesa existují a mají určitou potenciální energii a hybnost, může začít fungovat divadlo mechanické fyziky. A my už dnes také samozřejmě víme, že v extrémních podmínkách (například blízkých onomu "bodu 0") nefunguje.

A další důsledek: Můžeme si položit otázku, jak celý tenhle cirkus skončí. v mechanistickém pojetí se mu bude muset nakonec postavit do cesty Bůh jako nějaký strážník a všechno uměle ukončit. A pokud nikdo takový není -... ? Vše se bude točit dál. A jako se svět bude točit dál, tak i lidstvo bude dále vyrábět, produkovat, ovládat, konzumovat, vyhazovat - neboť to vše je dáno "tržními mechanismy". Pohyb "mechanismu" totiž nemá žádného konce; nezná princip zpětné vazby.⁸

6 A také člověk. - Ten je zcela v alchymické tradici u Böhma pojímán jako mikrokosmos. Nitro člověka, jeho morálně spirituální vývoj, je právě nejdůležitějším jevištěm, na němž tento univerzální "proces" probíhá.

7 Je ovšem ještě jedna možnost, jak vysvětlit vznik takového druhého principu - je to ovšem výklad teleologický: Pokud měl být umožněn vznik světa, nemohl univerzum ovládnout jediný princip, který by z něj udělal jakési absolutno naruby

8 Na vysvětlenou: Zpětná vazba se zcela jistě dá realizovat čistě mechanicky. (Hodiny, nebo už kyvadlo jsou elementární příklady.) Problém je, zda je možné, aby nějaké takové zařízení vzniklo, nebo se vyvinulo spontánně. Tedy zda existují hodiny, které se samy sestavily, srdce, které začalo samo od sebe tepat. A je-li v "jazyce" mechaniky vůbec vyjádřitelný účel, stav, který má být výsledkem úspěšně aplikované zpětné vazby. A to už jsou problémy mnohem obtížnější.

Tím se dostáváme k podstatnému bodu: život (a pro účely tohoto článku můžeme uvažovat i o "životě" na úrovni mechanické) potřebuje k svému zdárnému průběhu smrt. A ta, jak nám říká elementární pozorování, nastává díky dvěma druhům příčin: Příčinám vnějším – tedy, že organismus něco sežere, a (méně často) příčinám vnitřním. Aplikujeme-li to na svět v jeho mechanistickém obrazu, může vše skončit buď zásahem božím, který tak vymezí světu začátek a konec jeho dráhy; smysl takového světa, pak je dán božím úradkem, což je teorie, se kterou vycházely spokojeně celé generace našich předchůdců (nikoli nevzdělaných!). Druhá možnost je ovšem zajímavější a occamovsky smýšlejícím moderním myslitelům i vítanější. Je jí vnitřní kolaps světa a – protože mluvíme o světě mechanickém – musí takový zasáhnout i ony "neměnné" mechanické principy, které na určitém místě musí přestat platit. Nevím, jestli jsme nakonec takový kolaps už neobjevili v podobě teorie relativity. Takový kolaps pak určí meze systému, aniž by k tomu potřeboval nějaké další vnější vymezení. Kolaps, možnost samovolného omezení/ukončení procesu/systému - je tedy velmi užitečný.

Je ovšem otázka, zda by bylo došlo k takovému masivnímu rozvoji vědotechniky, jaký prožila západní civilizace v posledních třech stoletích, kdyby byli vědci konstruovali své teorie a své přístroje s oním "metafyzickým mrazením v zádech", s vědomím, že nikoli nějaký obstarožní Pánbůh, ale "sama příroda"- jak to tehdy s oblibou nazývali – může zatáhnout za špagátek, a vše se rozsype. Historický optimismus osvícenců, jakkoli krátkozraký, jí byl jistě mnohem přívětivějším a příznivějším prostředím k rozvoji.

30. července 2010